

УДК 314.174(477); 330.3+336 (477)

JEL CLASSIFICATION: I30

В.П. ЗВОНАР

д-р екон. наук, старш. наук. співроб., провідний наук. співроб.

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

01032, Україна, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60

E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

ORCID 0000-0003-1300-4791

ФІНАНСУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СЕЛА ЗА УЧАСТЮ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Метою статті є визначення можливостей і засобів фінансування соціального розвитку сільських громад в Україні з використанням соціоекономічного потенціалу інститутів громадянського суспільства. Актуальність пошуку та вивчення таких можливостей і засобів зумовлена неподоланими досі кризовими явищами у соціальній сфері на рівні сільських поселень та районів і фактичним ігноруванням науковцями та практиками вагомого резерву та імпульсу розвитку цієї сфери, яким може стати діяльність і фінансово-організаційні ресурси численних громадських об'єднань. Виявлено, що з методологічного погляду дослідження та організація участі громадянського суспільства у вирішенні комплексу соціальних проблем села не повинні обмежуватися спектром власне сільських громадських утворень (місцевих організацій села, селища, району, а мають спиратися на потенціал національного сектору некомерційних неурядових формувань, як і враховувати можливості допомоги з боку міжнародних інститутів, що демонструють зацікавленість сільською соціальною проблематикою. Запропоновано та обґрунтовано способи фінансової підтримки соціальної сфери сільської території, які передбачають громадське спрямування як соціальних інвестицій бізнесу, так і частини коштів місцевих бюджетів, зокрема через новітній інструмент соціальних облігацій та удосконалення порядку адміністрування податку на доходи фізичних осіб і запровадження так званої відсоткової філантропії на місцевому рівні. Окреслено перспективи та доведено важливість активізації власне громадських джерел фінансування соціального розвитку села, наприклад, краудфандингу. Розраховано, що потенційна вигода від використання інструментарію громадянського суспільства для потреб розвитку сільських громад може сягати кількох сот мільйонів гривень щороку і сприяти вирішенню питань матеріально-технічного забезпечення певних об'єктів соціальної інфраструктури.

Ключові слова: громадські інститути, фінансові інструменти, сільська громада, ресурси.

В.П. Звонарь

д-р. екон. наук, старш. науч. сотр., вед. науч. сотр.

Институт демографии и социальных исследований имени М.В. Птухи НАН Украины

01032, Украина, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60

E-mail: viktorzvonar@yahoo.com

ORCID 0000-0003-1300-4791

© ЗВОНАР В.П., 2019

ISSN 2072-9480. Демографія та соціальна економіка, 2019, № 2 (36): 121–136

ФИНАНСИРОВАНИЕ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ СЕЛА С УЧАСТИЕМ ИНСТИТУТОВ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Цель статьи — определение возможностей и средств финансирования социального развития сельских общин в Украине с использованием socioeconomic потенциала институтов гражданского общества. Актуальность поиска и изучения таких возможностей и средств обусловлена кризисными явлениями в социальной сфере на уровне сельских поселений и районов и фактическим игнорированием учеными и практиками весомого резерва и импульса развитию этой сферы, которым может стать деятельность и финансово-организационные ресурсы многочисленных общественных объединений. Выявлено, что с методологической точки зрения исследования и организация участия гражданского общества в решении комплекса социальных проблем сельской местности не должны ограничиваться спектром собственно сельских общественных образований (местных организаций села / поселка, района). Необходимо также учитывать потенциал национального сектора некоммерческих неправительственных формирований, как и возможности помощи со стороны международных институтов, демонстрирующих заинтересованность сельской социальной проблематикой. Предложены и обоснованы способы финансовой поддержки социальной сферы сельской местности, предусматривающие использование как социальных инвестиций бизнеса, так и части средств местных бюджетов, в том числе, посредством инструмента социальных облигаций и усовершенствования порядка администрирования налога на доходы физических лиц и введения так называемой процентной филантропии на местном уровне. Определены перспективы и доказана важность активизации собственно общественных источников финансирования социального развития села, например, краудфандинга. Рассчитано, что потенциальная выгода от использования инструментария гражданского общества для нужд развития сельских общин может достигать нескольких миллионов гривен в год и способствовать решению отдельных вопросов материально-технического обеспечения объектов социальной инфраструктуры.

Ключевые слова: общественные институты, финансовые инструменты, сельская община, ресурсы.

V.P. Zvonar

Dr. Sc. (Economy), senior researcher, leading staff scientist
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, Taras Shevchenko Blvd., 60
E-mail: viktorzvonar@yahoo.com
ORCID 0000-0003-1300-4791

FINANCING OF RURAL COMMUNITIES SOCIAL DEVELOPMENT: THE STAKE OF CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS

The paper aims to outline the possibilities and the tools of financing of social development of rural communities in Ukraine the socioeconomic potential of civil society institutions having being taken into account. The issue is considered pressing due to the lack of contributing and focused research into social factors of socioeconomic reforms, both expected and implemented in the country at the level of rural settlements and districts. Another reason to bring the issue into the foreground is the current ineffectiveness of the conventional means of socioeconomic impact employed to balance humanitarian and economic constituents of rural development. Finally, the issue reveals the unheeded importance of continuous cooperation of various agents of reform. In the paper, the system approach, the method of logical models constructing, the comparative approach, and the case method are used as the research techniques. The research argues that methodologically and technically the participation of civil society in solving a set of social problems in rural areas should not be limited to the spectrum of rural civil institutions (community-based organizations). The potential of the national sector of non-profit non-governmental organizations, as well as the possibilities of assistance of international institutions are also relevant. The paper offers the methods of financing the social sphere of rural areas through civil society efforts. The author gives the reasons for the wider use of crowdfunding, social bonds and some other innovative financial tools in Ukraine to finance the social development of rural areas. The paper claims that the specific economic and organizational measures for enhancing of financial impact of civil society are required to facilitate the social development of rural areas in Ukraine. The set of the relevant measures are to be developed and exploited by the civil society organizations in conjunction with the state authorities responsible for the implementation of the social policy's agenda in Ukraine. The priorities and the activity tasks for the civil society and for the public agencies are identified in the paper as well.

Keywords: civil institutions, financial instruments, rural community, resources.

Постановка проблеми та актуальність. Проблема низького фінансового самозабезпечення сільських громад в Україні десятиліттями не втрачає своєї гостроти. Ресурсна обмеженість особливо ускладнює реалізацію соціальних пріоритетів розвитку села. При цьому у науковій літературі і в практиці соціально-економічних реформ досі недооціненими залишаються можливості та перспективи використання фінансових інструментів, безпосередньо зумовлених чи пов'язаних із діяльністю громадянського суспільства — сукупності інституціоналізованих чи неформальних об'єднань громадян.

Практичний досвід та емпіричні спостереження останніх років доводять, що громадянське суспільство як суспільний інститут виявляє високу готовність і здатність упроваджувати конструктивні зміни в Україні. Воно стоїть сьогодні в авангарді розроблення дорожньої карти ключових реформ, першим мобілізувало національні ресурси для забезпечення вітчизняного війська в умовах зовнішньої агресії, опікується вирішенням найгостріших внутрішніх соціальних проблем. Громадські інститути, реагуючи на виклики розвитку сільських територій, створюють місцеві осередки соціальної активності та самоорганізації, займаються освітою дорослих і дітей тощо. На часі питання про системне використання потенціалу громадянського суспільства, зокрема у фінансово-ресурсному аспекті, для широкого спектру соціальних потреб українського села.

Аналіз останніх досліджень. Вплив фінансових чинників на розвиток соціальної сфери країни та регіонів досліджують М. Карлін (М. Karlin), В. Кравців (V. Kravtsiv), Е. Лібанова (E. Libanova) та ін. Пошук резервів виходу сільських поселень із соціально-економічної кризи перебуває у сфері наукових інтересів Т. Заяць (T. Zaiats) [1], І. Прокопи (I. Prokora), О. Рогожина (O. Rogozhyn), О. Дяконенко (O. Dyakonenko) [2] та ін. Велику увагу соціально-економічному потенціалові й особливостям функціонування громадянського суспільства в Україні приділяють Д. Ляпін (D. Lyapin), Л. Паливода (L. Palyvoda), Ю. Опалько (Yu. Opalko) та ін. Проблематику громадських за природою фінансових новацій в економіці України (наприклад, краудфандингу і філантропії) вивчають, зокрема, А. Гулевська-Черниш (A. Gulevska-Chernysh), С. Куц (S. Kuts), І. Ткачук (I. Tkachuk). Водночас питання використання цих та інших новацій для реалізації соціальних потреб сільської місцевості залишаються слабо вивченими.

Новизна роботи. Досліджено потенціал та обґрунтовано способи фінансового забезпечення сільських громад в Україні за організаційної участі громадських утворень задля необхідної активізації соціального розвитку.

Мета статті — виявлення перспектив та визначення способів фінансування соціального розвитку сільських територій в Україні на засадах залучення інститутів громадянського суспільства.

Методи дослідження. У роботі використано системний підхід, метод побудови логічних моделей, порівняльний підхід, метод аналізу конкретних прикладів (кейс-метод). Дослідження фінансових та інших можливостей громадянського суспільства методологічно ускладнюються тим, що останнє є вкрай неоднорідним і загалом важко піддається безпосередньому аналізу [3]. А наявні методичні ресурси залишаються недосконалими і недостатніми для однозначних висновків. Крім того, без заглиблення в історію та нюанси функціонування кожної організації важко оцінити, наскільки сільська проблематика є актуальною для її активістів. Логіка підказує, що цією проблематикою переймаються найперше місцеві сільські / селищні організації. Але статистичних даних окремо за цією категорією організацій у відкритому доступі немає. Як видається, таких організацій загалом небагато порівняно з кількістю та

різноманіттям громадських структур у містах, де рівень ділової активності традиційно значно вищий, ніж у сільських громадах. Водночас із практики відомо, що інтерес до вирішення сільських проблем демонструють як місцеві організації / сільські активісти, так і міські, обласні, всеукраїнські організації, а також представництва закордонних неурядових некомерційних структур [4]. Тому, досліджуючи особливості громадського фінансування сільського розвитку, автор не обмежується спектром лише сільських громадських організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінюючи загальну кількість громадських формувань у країні, які могли б долучитися до фінансування сільського розвитку, перш за все треба звернутися до даних Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України (ЄДРПОУ). Він чи не найповніше відображає спектр організаційно-правових форм, яких можуть набувати організації громадянського суспільства. Враховуючи дані ЄДРПОУ, можна кількісно оцінити громадянське суспільство з огляду на такі структурні елементи: громадська організація, громадська спілка, релігійна організація, профспілка, творча спілка, благодійна організація, підприємство громадського об'єднання, установа / заклад такого об'єднання, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ), обслуговуючий кооператив. Указаний перелік об'єднує найменш суперечливі за суттю інститути громадянського суспільства. Хоча дискусія про структуру громадського сектору у фахових джерелах нині триває.

При цьому однозначно стверджувати про сільську локалізацію можна лише щодо сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які, на відміну від виробничих і споживчих кооперативів, вважають неприбутковими організаціями. Вони надають своїм членам широкий спектр послуг, зокрема заготівельні, транспортні, ремонтні, будівельні, ветеринарні тощо.

Отже, динаміка кількості основних видів організацій громадянського суспільства впродовж 2010–2017 рр. демонструє щорічне зростання як загалом кількості організаційних одиниць, так і одиниць майже кожної їх окремої організаційно-правової форми, крім обслуговуючих кооперативів та підприємств і установ громадських об'єднань (табл. 1).

Наведені дані уможливають розрахунок показника кількості організацій на 100 тис. наявного сільського населення. Динаміка цього показника може опосередковано вказувати на потенціальну змогу громадянського суспільства охопити та відобразити у своїй діяльності різні аспекти життя сільських мешканців. Як бачимо, зазначений індикатор теж стабільно зростає.

Зауважимо, що тенденція кількісного зростання характерна і для вітчизняних організацій із jednoзначною сільською локалізацією діяльності – сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. На рис. 1 відображено динаміку зміни їх кількості, яка дещо уповільнилася на зламі 2013–2014 рр., але загалом відзначається стійким нарощуванням.

З огляду на такі кількісні оцінки можна зробити висновок про посилення позицій громадянського суспільства в Україні в останні роки. На це вказують також деякі макроекономічні оцінки (позиціонування громадського сектору у складових ВВП, створювана ним валова додана вартість тощо), аналіз конкретних успішних прикладів його соціоекономічного впливу у науковій літературі, як, наприклад у [5]. Громадянське суспільство та задіяні ним інструменти (зокрема, фінансові) здатні конструктивно впливати на соціально-економічний розвиток як великих, так і малих громад.

Таблиця 1. Різноманіття організацій громадянського суспільства як інституційна основа інноваційного фінансування сільського розвитку в Україні

Організаційно-правові форми	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Підприємства громадських об'єднань	3425	3366	3370	3357	3247	3288	3313	3276
Установи/заклади об'єднань	1347	1458	1487	1518	1592	1602	1581	1536
Громадські організації	51567	55339	58010	60516	64175	70321	75988	80461
Громадські спілки	143	166	188	311	511	753	990	1254
Релігійні організації	19481	20298	20900	21637	22219	23261	24072	25223
Профспілки, їх об'єднання	21940	23290	24348	25176	25824	26321	26899	27601
Творчі спілки	223	232	240	258	267	279	292	311
Благодійні організації	9604	10180	10721	11615	13399	15384	16837	17726
ОСББ	10833	12660	13738	14865	15689	17109	26080	27999
Обслуговуючі кооперативи	17499	16779	16362	16368	16660	17439	18169	18654
Разом	136062	143768	149364	155621	163583	175757	194221	204041
Організацій на 100 тис. наявного сільського населення	1002	1065	1113	1167	1234	1334	1482	1568

Джерело: складено за даними Держслужби статистики України без урахування АР Крим та м. Севастополь. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

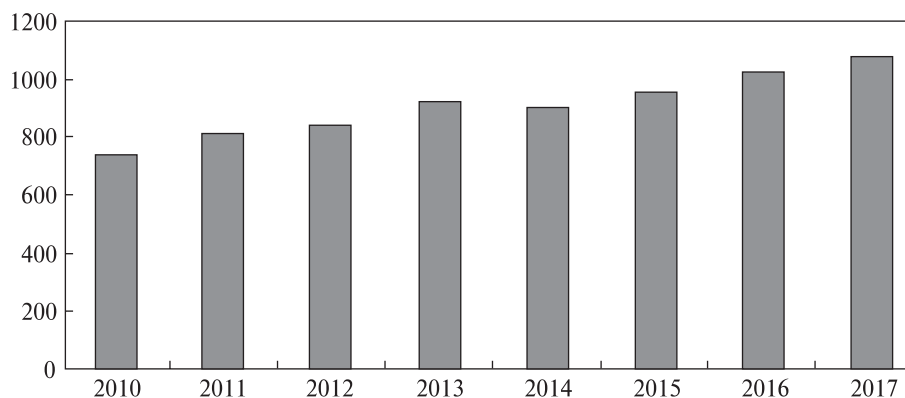

Рис. 1. Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні, організаційні одиниці

Джерело: складено за даними Держслужби статистики України без урахування АР Крим та м. Севастополь. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

На нашу думку, фінансування соціально-економічного розвитку сільських територій на засадах залучення інститутів громадянського суспільства передбачає, по-перше, *громадське спрямування* фінансових ресурсів (благодійних внесків бізнесу

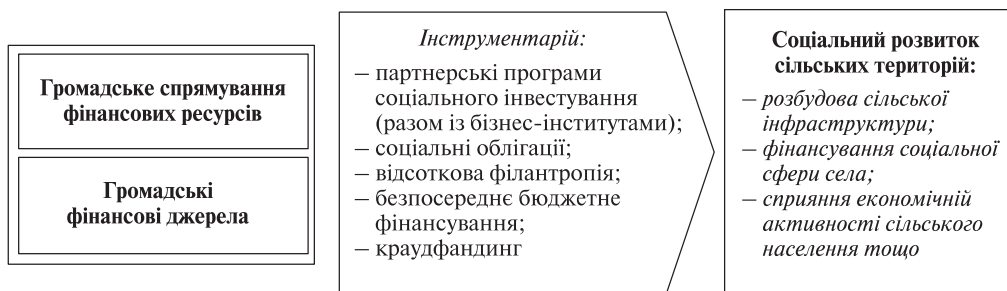

Рис. 2. Форми фінансування сільського розвитку на засадах громадської участі

Джерело: авторська розробка.

чи населення, бюджетних асигнувань з боку місцевих органів влади, коштів із інших не заборонених законодавством джерел) на реалізацію значущих для сільського розвитку громадських проєктів і програм, які інститути громадянського суспільства можуть розробляти самостійно або у співпраці з бізнесом, державними закладами та органами місцевого самоврядування (рис. 2).

По-друге, треба розглянути питання про активізацію власне *громадських джерел* фінансування. На жаль, їхній потенціал в Україні фактично ігнорують. Зрозуміло, що ці джерела не можуть бути єдиними чи пріоритетними та мають залучатися разом із коштами бізнесу чи ресурсами місцевих бюджетів. Водночас активне використання громадських – некомерційних і не бюджетних – фінансів є бажаним, бо в такий спосіб урізноманітнюються ресурсні потенції сільської територіальної громади для фінансового забезпечення її соціальної сфери.

Окреслюючи спектр фінансових ресурсів, які потенційно можуть отримати *громадське спрямування*, варто оцінити способи залучення насамперед коштів бізнесу. Участь комерційних підприємств у розбудові сільської інфраструктури та соціальної сфери може опосередковуватися фінансовими програмами корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), а саме – програмами *соціального інвестування*, тобто вкладення бізнесом вільних ресурсів у соціально важливі (у т. ч. громадські) ініціативи. Необхідно акцентувати на тому, що соціальні інвестиції – це не беззвітна / безконтрольна благодійність, а доцільні, належним чином розраховані та контрольовані витрати з метою отримання конкретного соціального ефекту. Вони можуть набувати форми грантів, цільової допомоги, пільгової позики тощо.

У контексті перспективи громадського спрямування *соціальних інвестицій* бізнесу особливої уваги заслуговує інструмент соціальних облігацій (облігацій соціального впливу) – новітній засіб мобілізації приватних фінансів для досягнення визначених соціальних цілей [6]. Із закордонних джерел відомо, що емісію цих облігацій, як правило, ініціює організація, основною діяльністю якої є вирішення соціальних проблем (наприклад, підприємство громадського об'єднання). Таку емісію зазвичай обслуговують незалежні компетентні інститути – інвестиційні компанії та банки. Інші зацікавлені бізнес-інститути вільно купують емітовані соціальні облігації, демонструючи свою КСВ.

Зі свого боку органи місцевого самоврядування надають гарантії під ці облігації за рахунок бюджетних коштів. Тобто у разі успіху соціальної акції, для якої залучалися кошти, місцева влада компенсує приватному інвесторові понесені витрати з невели-

ким фіксованим відсотковим доходом. Якщо акція виявилася безрезультатною і не мала належного соціального ефекту, кошти за соціальними облігаціями інвесторам не виплачуються. Аналіз результативності соціальної акції здійснюють незалежні оцінювачі [7].

Мотивація з боку місцевої влади стосовно гарантування соціальних облігацій полягає у тому, що виплати приватному інвестору є відтермінованим зобов'язанням. А залучені від нього кошти дають змогу невідкладно ініціювати необхідні заходи соціальної політики. Якщо виконавцем цих заходів зголошується бути чи від початку є визначена громадська (недержавна) структура, то очікується, що виплати інвестору за соціальними облігаціями будуть меншими, ніж витрати безпосередньої роботи бюджетних (публічних) виконавців.

Соціальні облігації запроваджуються для фінансування соціального розвитку в багатьох країнах, часто – в порядку експерименту. Наприклад, у Великій Британії в 2010 р. у такий спосіб було ініційовано фінансування програми соціальної і трудової реабілітації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. В Україні на разі мова йде лише про перспективу запровадження цього типу облігацій. Тим часом їх умовним прототипом іноді вважають облігації внутрішньої державної позики «Військові облігації», випущені урядом у 2014 р. з метою залучення додаткових коштів для забезпечення потреб національного війська [8]. На цій основі вчені сьогодні активно висловлюються на користь широкого використання соціальних облігацій для фінансового сприяння діяльності соціально орієнтованих громадських структур [9]. Вважаємо, що належне місце серед них мають посісти ті, які опікуються соціальним розвитком сільської території, і ті, цільовою групою яких є сільське населення.

Припускаємо, що гарантування за соціальними облігаціями, випущеними для забезпечення розвитку сільських територій, може стати новим перспективним проявом КСВ вітчизняного агропромислового бізнесу. Ймовірно, комерційні структури (агрохолдинги, підприємства харчової і легкої промисловості тощо), які бажають продемонструвати суспільству соціальну складову своєї діяльності, могли б не тільки купувати, а й гарантувати соціальні облігації громадських структур у разі успішного досягнення соціальних цілей. На нашу думку, зазначена фінансова новація може виявитися актуальною для підтримки громадських ініціатив низки некомерційних установ та організацій у сільських громадах – зокрема, сільських шкіл, які нерідко стають майданчиками для згуртування сільської громади.

Звертаємо увагу на ще один новий спосіб участі публічного сектору у фінансуванні громадських інститутів та їх суспільно значущих заходів, а саме – *на відсоткову філантропію* (трансфер податку). Його суть полягає в тому, що пересічний платник податку на доходи фізичних осіб отримує право переадресувати певний установлений законом відсоток суми цього податку до організації, яка декларує соціальні цілі або реалізує суспільних інтерес [10]. Історичним прототипом відсоткової філантропії хрестоматійно вважаються спроби вирішити проблему фінансування церкви після секуляризації європейських суспільств, що тривала до середини ХХ ст. Для цього деякі країни (наприклад, Німеччина й Австрія) запровадили спеціальний церковний податок, який сплачується вірянами й адмініструється державою на користь відповідної конфесії. Інші країни (Італія й Іспанія) передбачили можливість для платників звичних прямих податків (зокрема, прибуткового) сплачувати частину суми податку не до бюджету, а на рахунок католицької громади. Згодом до переліку бенефіціарів було включено громади інших релігійних конфесій, державні установи й організації громадянського суспільства.

До італійського досвіду звернулися країни Центральної та Східної Європи після розпаду соціалістичного табору та відродження релігійних свобод і демократичних традицій. Першою у цьому питанні стала Угорщина в середині 90-х рр. XX ст. Дискусія, що розпочалася з окреслення проблеми фінансування церкви у цій країні, завершилася визнанням не тільки необхідності широкого спектру отримувачів коштів, а й пріоритетності саме світських бенефіціарів в особі громадських організацій, що надають населенню соціальні послуги. Позитивні результати угорського уряду зумовили поширення відсоткової філантропії на поч. 2000-х рр. для світських цілей у Польщі, Словаччині, Румунії, Литві тощо. Цей спосіб мобілізації коштів сьогодні активно обговорюється законотворцями і планується до впровадження у Молдові, Чехії, Македонії, Швейцарії, Японії.

В Україні подібна дискусія триває з 2009 р., коли громадські активісти презентували у Львові підготовлений законопроект, призначення якого – регулювання механізму відсоткової філантропії (офіційно – трансферу податку). У 2010 р. цей документ було зареєстровано у Верховній Раді України, але невдовзі знято з розгляду з причини ухвалення Податкового Кодексу України. У 2012 р. зацікавлені громадські організації відновили роботу у цьому напрямі: було напрацьовано новий рамковий законопроект. За активної позиції громадськості у 2015 р. ініційовано його розгляд у парламенті.

У законопроекті, зокрема, передбачено право платника податку з доходів фізичних осіб доручити відповідним органам перерахувати на користь однієї з неприбуткових організацій 2 % від суми податку, сплаченого за звітний рік. Отримати кошти може організація, яка функціонує на території України в статусі неприбуткової організації не менше року. При цьому неприбутковими організаціями вважаються установи, включені до відповідного державного реєстру згідно з ознакою неприбутковості (громадські об'єднання, благодійні та релігійні організації, бюджетні установи тощо). Водночас законопроект уточнює, що бенефіціарами не можуть бути органи державної влади, органи місцевого самоврядування, житлово-будівельні кооперативи, об'єднання співвласників багатоквартирних будинків, політичні партії, фонди соціального страхування, кредитні та професійні спілки, об'єднання юридичних осіб. Процедурно трансфер податку виглядає як перерахування казначейством коштів з бюджетного рахунку на банківський рахунок відповідної неприбуткової організації – на основі розрахунків податкового органу, здійснених на підставі даних, вказаних у податкових деклараціях громадян.

Підтримуючи цю ініціативу в цілому, вважаємо, що для цілей фінансового забезпечення сільського розвитку в Україні об'єкт і процедуру відсоткової філантропії треба дещо трансформувати. Недоцільно обмежуватися аспектами утримання конкретної неприбуткової організації (нехай навіть найбільш прогресивної і дійсно вартої підтримки). Натомість трансфер податку треба орієнтувати в першу чергу на досягнення визначеного соціально-економічного результату конкретної громади, робота над ним може потребувати зусиль не однієї організації, а залежати від злагодженого співробітництва між кількома зацікавленими установами. З цих міркувань пріоритетним об'єктом відсоткової філантропії має стати певна програма дій або соціальний проект із визначеними цілями, строками, виконавцями, територією реалізації.

Програмне (проектне) спрямування коштів від відсоткової філантропії на потреби сільського розвитку, очевидно, вимагатиме і певних змін технічної процедури її здійснення. Звісно, годі розраховувати, що пересічний платник податків вникатиме у технічні нюанси проектної діяльності неприбуткової організації, вирішуючи її під-

тримати. Очікувано він великою мірою керуватиметься суб'єктивними симпатіями. У цьому зв'язку пропонуємо два сценарії організації трансферу податку. *Перший сценарій* передбачає, що організації, які бачать себе потенційними реципієнтами трансферу податку, мають публічно засвідчити свою прихильність і готовність до проектного способу використання мобілізованих коштів (презентувати населенню проект, під який вони очікують надходження коштів). Відтак громадяни, симпатизуючи комусь, все ж оцінюватимуть не організації як такі, а проектні громадські ініціативи. Про результати освоєння отриманих коштів організації зобов'язуються публічно прозвітувати. Наявність і змістовність звіту стане умовою допуску організацій до розподілу трансферу податку у наступному фінансовому періоді.

Другий сценарій передбачає спрямування відповідними податковими органами і казначейством мобілізованих сум податку на рахунки обмеженого переліку обраних організацій, які у свою чергу зобов'язані здійснити селекцію та профінансувати громадські проекти і програми. За цього сценарію платник податків у податковій декларації указуватиме не організацію, яку хотів би підтримати, а бажаний проблемний (проектний) напрям роботи, що видається йому вартим фінансового зосередження.

Для розуміння обсягів потенційної вигоди від запровадження трансферу податку у фаховій літературі наводять розрахунки за загальною формулою [11]:

$$M = Tax \times r, \quad (1)$$

де M – сума мобілізованих коштів, Tax – сума податку на доходи фізичних осіб, r – ставка, за якою здійснюється трансфер (у згаданому законопроекті – 2 %).

Якщо спиратися на дані 2017 р., коли надходження від податку на доходи фізичних осіб до зведеного бюджету України становили близько 186 млрд грн (за звітами Міністерства фінансів України), то мобілізована сума могла б виявитися доволі значною – 3,7 млрд грн, що суттєво сприяло би вирішенню соціальних проблем сільських громад (за умови використання всіма вітчизняними платниками податку права на відсоткову філантропію і спрямування їх внеску на розвиток сільських територій). Очевидно, що такий масштаб запровадження відсоткової філантропії є малоймовірним. Доводиться брати до уваги, передусім тих платників, для яких проблеми сільського розвитку є найбільш значущими. Логічно припустити, що серед них преважують особи, які зареєстровані і працевлаштовані у сільській місцевості: сплачені ними податки скеровуються до відповідних (у т. ч. сільських) бюджетів місцевого самоврядування. Після започаткування децентралізаційної реформи надходження за податком на доходи фізичних осіб актуалізуються тільки для окремих бюджетів місцевого самоврядування, зокрема для бюджетів об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Відповідно до даних Міністерства фінансів України, у 2017 р. ОТГ акумулювали 5,2 млрд грн як надходження від податку на доходи фізичних осіб. Крім того, основна маса адміністративних районів традиційно зберігає сільську (аграрну) специфіку в Україні. Тому в контексті забезпечення сільського розвитку доречно розраховувати і на бюджети районного рівня. У 2017 р. вони акумулювали податки на доходи фізичних осіб у сумі 23,9 млрд грн. Отже, максимальна сума податків на доходи фізичних осіб, на яку можна спиратися у розрахунку вигоди від трансферу податку для сільської місцевості, становить 29,1 млрд грн.

Треба визнати, що зазвичай не всі платники податку демонструють високу громадянську свідомість і готовність переадресовувати частину сплаченого податку будь-куди, а на користь громадської (некомерційної) організації й поготів. Міжна-

родна практика свідчить, що зробити це воліють не більше 30–40 % громадян. Своєю чергою, ми пропонуємо скоригувати суму потенційної вигоди від трансферу податку на рівень довіри населення України до громадських об'єднань, який регулярно відстежується в рамках соціологічних моніторингів. Тому реалістичнішим є розрахунок відповідно до формули:

$$M = RuralTax \times r \times Trust, \quad (2)$$

де M – сума мобілізованих коштів, $RuralTax$ – сума податку на доходи фізичних осіб, працевлаштованих у сільській місцевості, r – ставка, за якою здійснюється трансфер – 2 %, $Trust$ – частка респондентів, які довіряють громадським (некомерційним) організаціям та активістам.

За спостереженнями вітчизняних соціологів, у 2017 р. до 48 % опитаних українців висловилися про довіру до громадських формувань [12]. Отже, мобілізовані кошти (M) у 2017 р. в Україні могли б утілитися в 279,4 млн грн. Для унаочнення значущості цієї суми скористаємося офіційними даними державних закупівель від порталу *Prozorro*. Одним із об'єктів, для яких здійснювалися закупівлі у 2017 р., стала середня школа в одному з сіл Рівненської області. Вартість необхідної реконструкції шкільної будівлі становила 52 млн грн [13]. Тому потенційно мобілізованих через відсоткову філантропію коштів у 2017 р. вистачило б для реконструкції майнового комплексу п'яти таких шкіл.

Нагадаємо також про способи безпосереднього бюджетного фінансування громадського сектору, які можуть прислужитися для фінансового забезпечення сільського розвитку в Україні. До них традиційно відносять пряме субсидіювання (утримання), державні закупівлі товарів і послуг громадських організацій, а також цільові гранти від публічної влади, що надаються на конкурсних засадах [14]. У європейських країнах (наприклад, в Австрії) кошти бюджету, надані у котрийсь із цих способів, становлять значну (іноді левову) частку у структурі доходів громадських формувань (50 % і більше). Але, за аналізом фахівців, бюджетне фінансування громадського сектору в Україні неухильно зменшується, попри загальне зростання бюджетних видатків у країні [15]. Крім того, державна підтримка вітчизняного громадянського сектору ніколи не була значною. Тому марно сподіватися на великі обсяги публічних фінансів для підтримки громадських ініціатив у сільській місцевості.

Оцінюючи *громадські джерела* фінансування сільського розвитку в Україні, варто вказати на краудфандинг, що має на меті здебільшого підтримку саме програмних / проектних ініціатив. Його суть – колективне внесення невеликих грошових сум значною кількістю осіб із використанням спеціалізованих інтернет-платформ на користь некомерційних соціальних і культурних ініціатив, а також – бізнес-стартапів і виробничих проектів. Умовно це – глобальна складчина, учасників якої (пересічних людей – бекерів) не пов'язують ні сталі особисті стосунки, ні спільний ареал (територія, країна) проживання, ні будь-який інший фактор, крім суб'єктивної зацікавленості конкретною ідеєю. Автор такої ідеї попередньо має зареєструватися на відповідному інтернет-ресурсі та структурно описати її, аргументуючи обсяг і кожен позицію фінансової потреби. Зазвичай термін збору необхідної суми є обмеженим декількома тижнями, а платежі здійснюються в електронний спосіб. Якщо за його підсумками достатньої суми мобілізувати не вдалося, сплачені внески повертають усім учасникам, що зголосилися допомогти.

У світі нині відбувається краудфандинговий бум. Починаючи з 2011 р. обсяги краудфандингу щорічно подвоюються, у 2015 р. вони становили 35 млрд дол. США.

Серед регіонів найбільшого зростання – Північна Америка, Південно-Східна Азія [16]. У мережі Інтернет функціонує близько півмільйона сучасних краудфандингових платформ. Напевне, найвідомішою є *Kickstarter* із 14 млн учасників по всьому світові. Від моменту заснування у 2009 р. цією платформою було залучено приблизно 3,5 млрд дол. США і створено понад 300 тис. робочих місць. За мобілізовані тут кошти реалізовано близько 140 тис. технологічних, мистецьких і соціальних проєктів. Серед них багато таких, що мають тематичний сільський фокус, у т. ч. сільськогосподарський, агропромисловий (наприклад, проєкти, націлені на ефективне сумісне використання членами сільської громади родючих угідь на кооперативних засадах для вирощування фруктів, овочів і квітів).

Із *Kickstarter* змагається платформа *Indiegogo*, яку обрали 9 млн бекерів і де обсяг фінансування уже перевершив один мільярд дол. США. Позиціонуючи свої конкурентні переваги стосовно *Kickstarter*, платформа *Indiegogo* пропонує особам, що реєструють тут свої ідеї для збору коштів, додаткові сервіси (освітні, консультативні, маркетингові послуги перед стартом і після завершення краудфандингової кампанії). *Indiegogo* підтримує ідеї сільськогосподарського напрямку. Наприклад, однією з успішних кампаній стала підтримка проєкту розроблення та фермерського використання системи віртуальної огорожі для випасу тварин, що мінімізує затрати праці [17].

Піонером краудфандингу в Україні стала започаткована у 2012 р. інтернет-спільнотою «Велика ідея» платформа «Спільнокошт», де збирають кошти для проєктів у сфері охорони здоров'я, освіти, літературних і журналістських проєктів, для наукових досліджень. За час функціонування платформи мобілізовано більш як 13 млн грн для понад 200 ідей: середній розмір фінансової підтримки в розрахунку на один проєкт становив приблизно 65 тис грн. Однак є й такі проєкти, автори котрих зібрали понад один мільйон гривень. Крім звичних для таких платформ можливостей збору коштів, «Спільнокошт» пропонує умови для краудфандингового фінансування діяльності неприбуткових організацій. На «Спільнокошті» можна віднайти чимало проєктів із сільською тематикою. Вони націлені, наприклад, на розвиток сільського туризму, на навчання дітей сучасним технологіям у сільських школах тощо.

Na-Starte — ще одна успішна українська платформа, заснована у 2014 р. Вона нагромаджує гроші для проєктів у дуже різних тематичних категоріях. Серед іншого, *Na-Starte* дає можливість реалізувати проєкти, присвячені сільській проблематиці (зокрема, розвитку культурного простору сіл та ОТГ). Загалом на цій платформі зібрано понад чотири мільйони гривень. Її особливістю стала єдина в Україні безкоштовна школа краудфандингу, яка акумулює універсальні практичні поради і приклади з досвіду цього способу фінансування суспільно значущих ідей. Цим *Na-Starte* споріднена із зарубіжною платформою *Indiegogo*.

Не можна не згадати про спеціалізовану краудфандингову платформу для освітніх проєктів *GoFundEd*, створену з метою допомогти ініціативним вчителям креативізувати навчальний контент і виховний простір для учнів. Чимало ідей надходить від представників сільських шкіл. Крім фінансових ресурсів, автори ідей отримують і організаційну підтримку.

Як бачимо, і в Україні краудфандинг активно розвивається, а інтернет-платформи відкриті для проєктів з сільською тематикою. Разом із тим, доводиться рахуватися із несприятливими соціально-економічними умовами розвитку краудфандингу в Україні. Найбільшою проблемою є низький рівень доходів населення: громадяни часто виявляються орієнтованими переважно на поточне споживання і мало цікавляться інноваційними способами капіталовкладень.

Але дослідники зазначають: криза в державі, перешкоджаючи повноцінному розвитку краудфандингу, посилює його акценти саме на проектах соціального спрямування [18]. Тобто краудфандинг в Україні, ймовірно, нескоро сприйматиметься як напрям інвестиційної активності для заробітку, але як фінансовий важіль прискорення позитивних соціальних змін він вже зараз актуальний. Це надає реальній перспективі використанню вказаного інструменту для підтримки соціальної сфери у сільських громадах.

З метою унаочнення потенціалу краудфандингу для активізації розвитку сільських територій пропонуємо розрахунок за формулою:

$$K_{fund} = N_{smart_user} \times P_{min} \times rest, \quad (3)$$

де K_{fund} — загальна сума коштів, потенційно залучених через краудфандинг, N_{smart_user} — кількість користувачів смартфонів в Україні (саме особи зі звичкою та навиком рутинного онлайн-доступу є найімовірнішими краудфандинг-донорами; крім того, смартфони самі собою є недешевими пристроями, тому певною мірою засвідчують фінансову змогу своїх власників бути такими донорами), P_{min} — підкреслено дріб'язковий (але регулярний) умовний внесок користувача смартфона на користь котроїсь із краудфандингових платформ, $rest$ — кількість вихідних і святкових днів у році (адже участь у краудфандингу не має відволікати від робочих буднів).

Щодо першого параметру доцільно скористатися даними Міжнародної дослідницької компанії *Newzoo*, що вивчає світовий ринок відеоігор і презентувала у 2017 р. рейтинг 50 країн із найбільшою аудиторією користувачів смартфонів. В Україні такими виявилися 10 448 тис. осіб [19].

При визначенні ймовірної кількості краудфандинг-донорів для проектів сільської тематики вимога щодо обов'язкового працевлаштування чи проживання донорів у сільській місцевості, за нашим баченням, не може бути жорсткою, позаяк краудфандинг-платформи є електронними (з відкритим доступом, необмеженим ні територіально, ні соціально). Проекти для краудфандингу орієнтуються на різних донорів, які можуть проживати і працювати у селі чи в місті. Важливо, щоб проектна пропозиція була цікавою в широкому сенсі. Саме тому для розрахунку суми коштів, потенційно залучених через краудфандинг у 2017 р. для сільського розвитку, пропонуємо брати до уваги загальну кількість користувачів смартфонів.

Показник $rest$ має відображати дані про вихідні дні і свята у 2017 р. Їх налічувалося 120 — відповідно до національного календаря робочих днів. Значенням умовного краудфандингового внеску може бути ціна хвилини розмови згідно з тарифами одного із вітчизняних операторів стільникового зв'язку (0,5 грн — на номери мереж операторів-конкурентів). Отже, через краудфандинг в Україні у 2017 р. можна було б акумулювати 627 млн грн для потреб розвитку сільських територій, якби українські власники смартфонів на дозвіллі (у вихідні та святкові дні) витрачали з цієї метою 50 копійок у день. Акумульована сума дала б змогу придбати 397 шкільних автобусів для сільських громад (якщо відштовхуватися від вартості такого автобуса у 1,58 млн грн, заявленої в одному із оголошень на порталі *Prozorro*).

Додатковим аргументом на користь краудфандингу для сільського розвитку є глобальний простір краудфандингового фінансування: українські проекти безперешкодно можуть залучати кошти на міжнародних краудфандингових майданчиках. І такі проекти вже стали реальністю: у 2017 р. понад 30 ідей вітчизняних новаторів презентовано на великих платформах — *Kickstarter* та *Indiegogo*, де вони зібрали внесків на суму близько 2 млн дол. США [20].

Висновки. Фінансово-організаційна участь громадських інститутів є перспективним напрямом забезпечення соціальної сфери сільських територій з огляду на зростання значення і помітний соціально-економічний вплив громадянського суспільства в Україні. Фінансування сільського розвитку на засадах широкого залучення цих інститутів має характеризуватися переважно громадським спрямуванням бюджетних коштів і коштів соціально відповідального бізнесу, рівно як і посиленням акцентів на громадських фінансових джерелах. Такі джерела не можуть бути єдиними чи пріоритетними. Проте їхня присутність та активне використання є бажаними, бо урізноманітнюють та осучаснюють ресурсні спроможності фінансового забезпечення соціальної сфери села.

Фінансування за участю громадських інститутів зосереджує кошти, передусім, на проектних ініціативах організацій громадянського суспільства. Крім того, воно враховує ресурсний потенціал таких новітніх фінансових інструментів як соціальні облигації, трансфер податку на доходи фізичних осіб, а також краудфандинг. Для активізації цих інструментів необхідно накопичувати практичний досвід реалізації соціальних інвестицій вітчизняного бізнесу у партнерстві із громадським сектором. Треба усвідомлювати, що загалом вітчизняний комерційний сектор досі не став активним учасником подолання соціальних проблем, посиляючись на загальні труднощі ділової активності в країні. Водночас варто пригадати значні масштаби фінансової мобілізації суспільства (у т. ч. бізнесу) для забезпечення української армії, яке стало гострою потребою з 2014 р. Це дає підстави говорити про реальні перспективи приватних соціальних інвестицій в Україні, виносячи за дужки дійсні стійкі недоліки регуляторної та фіскальної державної політики.

Необхідно також удосконалити порядок адміністрування податку на доходи фізичних осіб, передбачивши право пересічного платника податку переадресувати певний встановлений законом відсоток суми цього податку до організації, яка декларує соціальні цілі розвитку села. Це, ймовірно, слугуватиме додатковим чинником згуртування сільських мешканців для боротьби за власний добробут, а також інтенсифікує діалог громадянського суспільства і сільських громад.

На часі — створення умов для залучення пересічних громадян до фінансування соціальних ініціатив через сучасні цифрові краудфандингові майданчики. Зростанню зацікавленості такими новітніми інструментами фінансування не сприяє суспільно-політична нестабільність у країні внаслідок порушення національних кордонів і зовнішньої агресії. Проте соціальні пріоритети вітчизняного краудфандингу залишаються вкрай доречними, і це доцільно використати в контексті диверсифікації фінансових джерел соціального розвитку села.

Виконання дослідження відкриває перспективи **подальших розвідок** у цьому напрямі, зокрема, щодо здійснення оцінки загальних потреб (суми) мобілізації коштів, достатніх для фінансування соціального розвитку села в Україні за певний період і в середньому за рік; щодо обґрунтування частки потреби, яку можуть забезпечити громадські джерела за відповідального вибору цільового спрямування (тематики потреб); щодо визначення потенційної суми мобілізації громадського фінансування всіма інструментами — загалом і, зокрема, на сільські проекти. Майбутні дослідження доцільно також скерувати у напрямі пошуку можливостей системного узгодження нових для України громадських і традиційних бюджетно-розпорядчих джерел фінансування соціального розвитку села.

ЛІТЕРАТУРА

1. Трансформація сільського розселення в Україні: / за ред. Т.А. Заяць; Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. — Київ, 2017. — 298 с.
2. Дяконенко О.І. Вплив фінансової децентралізації на розвиток сільських поселень в Україні // Демографія та соціальна економіка. — 2018. — № 3 (34). — С. 161–174. — <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.161>
3. Звонар В.П. Громадянське суспільство як агент соціально-економічного впливу в Україні // Демографія та соціальна економіка. — 2017. — № 2 (30). — С. 138–151. — <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.138>
4. Волосевич І., Коноплицька Т., Костюченко Т., Марценюк Т. Комплексне дослідження становища жінок, які проживають у сільській місцевості. — Київ: ВАІТЕ, 2015. — С. 87–88.
5. Іртищев І.О., Біліченко О.С. Громадські організації — важливий елемент реалізації соціальних проектів для сільської молоді // Агросвіт. — 2012. — № 14. — С. 6–7.
6. Coble W. Health Impact Bonds: Removing the Legal Barriers // University of Pittsburgh Law Review. — 2014. — Vol. 76. — P. 113–130.
7. Introduction and guidance to developing Social Impact Bonds, information about sources of funding and available support. Published 16 November 2012 / UK Government services and information. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.gov.uk/guidance/social-impact-bonds#history> (дата звернення: 20.09.2017).
8. Свинчук А.А. Соціальні облигації як фінансовий інструмент розвитку соціальних підприємств в Україні // Наука й економіка. — 2015. — № 2. — С. 7–12.
9. Штибель У.І. Формування соціально-орієнтованої банківської системи в Україні: дис... канд. екон. наук, спец. 08.00.08. — Львів, 2016. — 262 с.
10. Куц С. Відсоткова філантропія. Аналітична записка за результатами аналізу державної політики в галузі фінансування організацій громадянського суспільства / ГО «Центр філантропії». — Київ, 2006. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Onepercent-brief.htm> (дата звернення: 16.08.2017).
11. Ткачук І. Я. Відсоткова філантропія як метод залучення додаткових фінансових ресурсів громадськими організаціями України // Інноваційна економіка. — 2013. — № 2. — С. 298–303.
12. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації / Центр Разумкова. Соціологія. — 2017. — 23 жовтня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-institutiv-elektoralni-orientatsii-2> (дата звернення: 16.02.2018).
13. Prozorro. Публічні закупівлі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://prozorro.gov.ua/plan/UA-P-2019-01-28-006305-a> (дата звернення: 16.02.2019)
14. Горелов Д. Державне фінансування громадських організацій: зарубіжний досвід та рекомендації щодо впровадження в Україні: аналітична записка / Нац. ін-т стратегічних досліджень. — Київ, 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/811> (дата звернення: 12.11.2017).
15. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016–2020. — Київ, 2016. — 280 с.
16. Crowdfunding industry statistics. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://crowdexpert.com/crowdfunding-industry-statistics> (дата звернення: 21.09.2017).
17. Nofence – the virtual fence for grazing animals / INDIEGOGO [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.indiegogo.com/projects/nofence-the-virtual-fence-for-grazing-animals#/> (дата звернення: 22.02.2019).
18. Ткачук І.Я. Краудфандинг в контексті залучення додаткових ресурсів для реалізації проектів державно-приватного партнерства // Інноваційна економіка. — 2016. — № 5–6. — С. 183–186.
19. Top 50 countries by smartphone users and penetration / NEWZOO. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://newzoo.com/insights/rankings/top-50-countries-by-smartphone-penetration-and-users> (дата звернення: 27.12.2017).

20. Оліярник М. Веселі старти. Скільки українці заробляють на Kickstarter і Indiegogo // Нове время. — 2017. — 15 вересня [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/techno/made-in-ukraine/u-2017-rotsi-ukrajintsi-zibrali-na-kickstarter-i-indiegogo-majzhe-2-mln-1855730.html> (дата звернення: 16.02.2018).

REFERENCES

1. Zaiats, T.A. (Eds). (2017). *Transformatsiia sil's'koho rozselennia v Ukraini [Transformation of rural settlements in Ukraine]*. Kyiv: Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian].
2. Diakonenko, O.I. (2018). Vplyv finansovoi detsentralizatsii na rozvytok sil's'kykh poselen' v Ukraini [Influence of financial decentralization on the development of rural settlements in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 3 (34), 161-174. [in Ukrainian]. - <https://doi.org/10.15407/dse2018.03.161>
3. Zvonar, V.P. (2017). Hromadians'ke suspil'stvo iak ahent sotsial'no-ekonomichnoho vplyvu v Ukraini [Civil society as an socio-economic actor in Ukraine]. *Demohrafiia ta sotsial'na ekonomika - Demography and Social Economy*, 2 (30), 138-151. [in Ukrainian]. - <https://doi.org/10.15407/dse2017.02.138>
4. Volosevych, I., Konoplyts'ka, T., Kostiuchenko, T., & Martseniuk, T. (2015). *Kompleksne doslidzhennia stanovyscha zhinok, iaki prozhyvaiut' u sil's'kij mistsevoosti [Comprehensive study of the situation of women living in rural areas]*. Kyiv: VAITE [in Ukrainian].
5. Irtysheva, I.O., & Bilichenko, O.S. (2012). *Hromads'ki orhanizatsii - vazhlyvyi element realizatsii sotsial'nykh proektiv dlia sil's'koi molodi [Civil society organizations as an important element in implementing of social projection of rural youth]*. Ahrosvit - Agroworld, 14, 6-7 [in Ukrainian].
6. Coble, W. (2014). Health Impact Bonds: Removing the Legal Barriers. *University of Pittsburgh Law Review*, 76, 113-130.
7. *Introduction and guidance to developing Social Impact Bonds, information about sources of funding and available support.* (2012). UK Government services and information. Retrieved from <https://www.gov.uk/guidance/social-impact-bonds#history>
8. Syvnychuk, A.A. (2015). Sotsial'ni oblihotsii iak finansovyy instrument rozvytku sotsial'nykh pidpryemstv v Ukraini [Social Bonds as a Financial Instrument for the Development of Social Enterprises in Ukraine]. *Nauka i ekonomika - Science and Economics*, 2, 7-12 [in Ukrainian].
9. Shtybel', U.I. (2016). *Formuvannia sotsial'no-orientovanoi bankivs'koi systemy v Ukraini [Formation of socially oriented banking system in Ukraine]*. L'viv [in Ukrainian].
10. Kuts, C. (2006). *Vidotskova filantropiia. Analitichna zapyska za rezul'tatamy analizu derzhavnoi polityky v haluzi finansuvannia orhanizatsij hromadians'koho suspil'stva [Tax philanthropy. Analytical report on the public policy of financing of civil society organizations]*. Kyiv: Philanthropy Center. Retrieved from <http://www.philanthropy.org.ua/filestorage/File/Onepercent-brief.htm> [in Ukrainian].
11. Tkachuk, I.Ya. (2013). *Vidotskova filantropiia iak metod zaluchennia dodatkovykh finansovykh resursiv hromads'kymy orhanizatsiiamy Ukrainy [Tax philanthropy as an auxiliary financial resource for civil society organizations in Ukraine]*. *Innovatsijna ekonomika - Innovative economy*, 2, 298-303 [in Ukrainian].
12. *Stavlennia hromadian Ukrainy do suspil'nykh instytutiv, elektoral'ni oriantatsii [The Attitudes of Ukrainian Citizens to Public Institutions, Electoral Orientations]*. (2017). Kyiv: Razumkov Center. Retrieved from <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-hromadian-ukrainy-do-suspilnykh-instytutiv-elektoralni-oriantatsii-2> [in Ukrainian].
13. *Prozorro. Public procurements*. Retrieved from: <https://prozorro.gov.ua/plan/UA-P-2019-01-28-006305-a> [in Ukrainian].
14. Horielov, D. (2012). *Derzhavne finansuvannia hromads'kykh orhanizatsij: zarubizhnyj dosvid ta rekomendatsii schodo vprovadzhennia v Ukraini: analitichna zapyska [Public funding of non-governmental organizations: foreign experience and recommendations for implementation in Ukraine: analytical report]*. Kyiv: The National Institute for Strategic Studies. Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/811> [in Ukrainian].
15. *Isnuichi mekhanizmy spivpratsi orhaniv derzhavnoi vlady z orhanizatsiiamy hromadians'koho suspil'stva v konteksti realizatsii Natsional'noi stratehii spriannia rozvytku hromadians'koho suspil'stva v Ukraini*

- 2016-2020 [Existing mechanisms of cooperation between public authorities and civil society organizations in the context of the implementation of the National Strategy for Promoting Civil Society in Ukraine 2016-2020]. (2016). Kyiv [in Ukrainian].
16. *Crowdfunding industry statistics*. Retrieved from <http://crowdexpert.com/crowdfunding-industry-statistics>
 17. *Nofence - the virtual fence for grazing animals* (n.d.). INDIEGOGO. Retrieved from <https://www.indiegogo.com/projects/nofence-the-virtual-fence-for-grazing-animals#/>
 18. Tkachuk, I.Ya. (2016). Kraudfandynh v konteksti zaluchennia dodatkovykh resursiv dlia realizatsii proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva [Crowdfunding in the context of mobilizing of auxiliary resources for the implementation of public-private partnership projects]. *Innovatsijna ekonomika - Innovative economy*, 5-6, 183-186 [in Ukrainian].
 19. *Top 50 countries by smartphone users and penetration*. NEWZOO. Retrieved from <https://newzoo.com/insights/rankings/top-50-countries-by-smartphone-penetration-and-users>
 20. Oliiarnyk, M. (2017). Veseli starty. Skil'ky ukraintsi zarobliaiut' na Kickstarter i Indiegogo [ready, steady, go! Ukrainians make money on Kickstarter and Indiegogo]. *Novoe vremia - Newtime*. Retrieved from <https://nv.ua/ukr/techno/made-in-ukraine/u-2017-rotsi-ukrajintsi-zibrali-na-kickstarter-i-indiegogo-majzhe-2-mln-1855730.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 09.04.2019.